

İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

e-ISSN: 2147-6152

Yıl 10, Sayı 26, Nisan 2021

Makale Adı /Article Name

Edebiyatlar Arası Etkileşim ve Bu Bağlamda Dilin Temel Rolü (Farsça- Türkçe Arasındaki Etkileşim Üzerine İnceleme)	Interaction Between Literatures and The Main Role of Language in This Context (Review on The Interaction Between Persian Turkish)
---	--

Yazar/Author

Ahmet ADIGÜZEL

Dr. Öğr. Üyesi, İğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,

aadiguzel@hotmail.com ORCID: 0000-0002-8438-5598

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 11.10.2020

Kabul Tarihi: 14.10.2020

Yayın Tarihi: 30.04.2021

Sayfa Aralığı: 805-818

Kaynak Gösterme

Adıgüzel, Ahmet (2021). "Edebiyatlar Arası Etkileşim ve Bu bağlamda Dilin Temel Rolü (Farsça- Türkçe Arasındaki Etkileşim Üzerine İnceleme)", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 26, s. 805-818.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK KURUL ONAYI" gerektirmemektedir.)

ÖZ

Toplumlar genel olarak kullanılan dil aracılığıyla ortak bir kültürün temelini oluştururken diğer toplumlar üzerinde etkisini ancak paylaşılan dil özellikleri ve dilden gerçek bulmuş edebiyat ile gerek toplumlar gerekse bireyler üzerinde etkisini yaşatabilir ve devamlılığını sağlayabilirler. Herhangi bir kültürün sürekliliği ve diğer kuşaklara ve uluslara aktarımı çoğunlukla dil aracılığıyla yapılır. Edebi eserler ve başka bir anlamda ise "Edebiyat", ulusların kültürel mirasını geleceğe aktaran ve geçmişe ışık tutan transponderler olarak dikkate alınmaktadır. Edebiyatın böyle yapısı sonucu dillerin karşılıklı olarak etkilenmesi kaçınılmaz bir gerçektir. Hele iki köklü medeniyete sahip olan toplumların dili söz konusu ise, etkileşimin boyutları daha da araştırmaya uygun ve yerinde bir çalışmadır. Yani edebi ürünler edebiyat çatısı altında sadece edebi ustaların edebi kişiliğini yansıtmakla kalmayıp, ustaların kullandığı dil unsurlarını ve özelliklerini, söz hazinesini hatta terimolojik yönden başka medeniyetlerin dil özellikleriyle uzlaşıda bulunarak diller arası etkileşim ve pekişme yönünde atılan adımların tarihi süreçteki bariz yaklaşım ve çabanın göstergesidir. Ünlü Rus edebiyat eleştirmen, yazar ve filozof Belinski'nin dediği gibi, edebiyat, dil aracılığıyla bir ulusun ruhunun en iyi ifadesidir. Yani edebiyat, dili kullanarak sanat eserine ruhtan, duygulardan bir şeyler katmakta, ayrıca iki dili birbiriyle yakınlaştıran edebiyatlar arası yakınlık, benzerlik, etkiyi de sağlamaktadır. (Belinsky, 2001 s. 97)

Bu çalışmada Türkçe- Farsça arasında dillerin tarihi süreçte karşılıklı olarak etkileşimi ele alındığı gibi Fars dili ve edebiyatının Türk dilindeki gelişimine sağladığı temel katkıları, özellikle Divan Edebiyatı'ndaki etkileşimin niteliklerini analitik araştırma yöntemi kullanılarak açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dil, Kültür, Edebiyat, Etkileşim, Türkçe, Farsça, Divan Edebiyatı

ABSTRACT

While societies constitute the basis of a culture in general, they can maintain its effect on both societies and individuals and ensure its continuity with the shared language characteristics and literature that finds its effect on other societies. The continuity of any culture and its transmission to other generations and nations is mostly done through language. Literary works, and in another sense, "literature" should be considered as transponders that transmit the cultural heritage of nations to the future and shed light on the past.

As a result of this structure of literature, it is an inevitable fact that languages are mutually affected. Especially if the language of societies with two deep-rooted civilizations is in question, the dimensions of the interaction are suitable and appropriate for further research. In other words, literary works not only reflect the literary personality of the masters, but also compare the language features of the masters with the language features of other civilizations in terms of terminology and provide the interaction between languages.

As the famous Russian literary critic, writer and philosopher Belinsky said, "literature is an element in which the spirit of a nation is reflected through language".(Belinsky, 2001 p.97)

In this study, the mutual interaction of Turkish and Persian languages in the historical process is discussed. The contributions of Persian literature to Turkish literature are emphasized. explains the characteristics of interaction especially in divan literature using analytical research method.

Keywords: Language, Culture, Literature, Interaction, Turkish, Persian, Divan's Literature

GİRİŞ

Dünya dilleri arasında iç içe geçme olayı dilbilimcilerin ilgisini çekerek dilbilimsel yakınlığa dayanarak diller, aileleri ve yapıları olarak birkaç gruba ayrılmıştır. Dilbilimcilerin tespitlerine göre dünya dilleri morfolojik olarak üç gruba ayrılıyor: yalınlayan diller, bağlantılı (bitişken) ve kaynaştırılan dillerdir. Yalınlayan

diller: Vietnam dili, Çince, Bask dili, Cava dili vb. dillerdir. Bağlantılı (bitişken) diller: Ural dilleri: Macarca, Fince, Samoyetçe; Altay dilleri: Türk dili, Mançu-Tunguz, Moğolca, bazı Afrika ve Asya dilleridir. Kaynaştıran diller: kaynaştıran diller kök bükümlü ve gövde bükümlü olmak üzere ikiye ayrılır. Bükümlü diller (kök bükümlü: Arapçanın içinde bulunduğu Hami-Sami dil ailesi ve gövde bükümlü: Yunanca ve Fransızcanın içinde bulunduğu Hint-Avrupa dil ailesi) Ayrıca, dillerin aile yapısının bileşimine göre, dünya dilleri birkaç kategoriye ayrılmaktadır: Ural, Altay, Çin-Tibet, Hami-Sami, Hint-Avrupa dilleri...

Diller bir aile yapısına bağlı ve yakınlıkları yanında, coğrafi yakınlığa atfen diller arasındaki benzerlikleri de dikkate almak gerekir. Dilleri birbirine yakınlaştıran aynı dil ailesinden olmasının yanında, şematik olarak da aynı edebi özelliklere sahip olmasındadır. Bu ortak nokta genel olarak tarihsel, siyasal, kültürel, dinsel ve edebi bağlamında incelenmektedir. Bu nedenle dil, kültürün en önemli unsurudur ve toplumun kültürel faaliyetleri ve diğer toplumlarla ilişkileri üzerinde en büyük etkiye sahiptir. "Ragıp Hulusi Özdem" (1893-1943), bir dilde yabancı unsurların varlığının, zamanla kültürel, coğrafi, dini bir anlayışa ulaşabilen farklı ulusların kültürel ortamının varlığını gösterdiğine inanmaktadır. Onun anlattığına göre dil ve edebiyatlar arası etkileşimde tarihi süreç önemli bir yere sahiptir. İşte Türk dilinin ana etkileşim nedeni tarihi süreçte coğrafi, kültürel, dini ve edebi yakınlık ve benzerliklerden kaynaklanmakta ve başka dillerden ziyade Fars ve Arap dillerinin etkisi altında kalmış olmasındandır.

Dil ve Edebiyat Arasındaki Etkileşim:

Çeşitli kaynaklar dili ve edebiyatı tanımlamış fakat zaman geçtikçe yeni tanımlar ortaya çıkmaktadır. Bunun sebebi tabii ki gün geçtikçe dillerin tanımı, karşılaştırmalı edebiyat alanında yeni bulguların ortaya çıkmasındandır. Longman Sözlüğü, en klasik tanımıyla, dili belirli bir ülke veya bölgedeki insanlar tarafından kullanılan yazılı veya sözlü sözcüklerle bir iletişim sistemi olarak açıklıyor. Ayrıca, edebiyat ile ilgili verdiği açıklama ise diller arası etkileşimin ürünü olarak nitelerken, edebiyatı değiştirilmiş bir dilde yazılmış, en azından söylemsel akıl yürütme kadar hayal gücüne hitap eden, sanatsal olarak şekillendirilmiş bir dizi eserdir, diye tanımlar. (David, J., H., & William, 2003, s. 906). Tanımlardan da anlaşılacağı üzere dil ve edebiyat birbiriyle ilişkilidir. Dil ve edebiyat arasındaki etkileşimin doğrudan ilişkili olduğunu öne sürmek pek yerinde bir tespittir. Zira edebiyat ve dil bir arada kültürel kurumdur ve edebi eserler ise dilden oluşan bir sanat türüdür. (Kaplan, 2005,

s. 28). Dil, bir toplumun düşünce yapısını gösteren, toplumu toplum yapan, insan ile toplum arasındaki bağı sağlayan en güçlü kültür ögesidir. Bu düşünceyle bağlantılı olarak, dil aracılığıyla kültürel bağların kuşaktan kuşağa aktarımının sağlanabildiğini ve toplum yapısının anlaşılabilirliğinin kolaylaştığını söyleyebiliriz. İnsanların yaşadığı toplum yapısıyla bağlantılı olarak bir yaşayış şekli ve dil yapısı vardır (Türk, 2017, s. 786). Dil, yaşamın bütün alanlarında, günlük yaşamın en sade olaylarında, bilimin ana formlarında, gelenek-görenek ve törelerde, inançlarda ortaya çıkar; dil her türlü maddesel yaşamın, tekniğin, ekonominin de koşuludur; dinde, hukukta, felsefe ve sanatta yeri vardır. Dilin etkide bulunan gücü, dilde izini bırakan dünya tablosu ile yaşamın bütün alanlarına yayılır. Buna karşılık dil de her bir alanın özel gereksinimleri ve koşulları ile kendi çevresini ve yönünü belirler (Türk, 2020, s. 323).

Bilindiği üzere her toplum bireylerden oluşmaktadır; dolayısıyla her bireyin kullandığı dil ile ortak bir kültür paylaşılıyor. İşte bu kültür, dili kullanmayı sürdürmek için yapılmakta ve birey dili kullanarak çağdaşlarına, gelecek nesillere veya diğer uluslara aktarımı sağlamaktadır. Bu aktarımın yollarından biri de tıpkı dil gibi bir “kültür kurumu” olan “edebiyat” ve edebi eserlerdir. (Kantarcıoğlu, 1997, s. 102)

Dilbilimciler tarafından öne sürülen teoriye göre edebi eserler bir sanat ürünü olmasına rağmen edebiyatın dili sıradan bir dilden daha farklıdır. Jacobson'ın ifadelerinde, "edebiyatın dili, toplumdaki standart dil kullanımından bir sapma, dönüşüm ve yoğunluktur." diye yer alıyor. (Eagleton, 2007, s. 62) Bir edebi eser, biçim ve içerikten oluşur. Şekillendirme sayesinde içerik verilir; yani içerik, yazar veya şairin seçimine göre dil aracılığıyla sunulur. Edebi dil, duyulara hitap ederek duygusal ve pratik olmayan bir tepkiyi sağlamaktadır. Tepki ise, bir sanatsal eserde kullanılan imgeler aracılığıyla oluşmaktadır. Okuyucunun talep ettiği yoğunlukta bir şiir veya edebi eser yaratılıp bireyde okumayı tahrik ederse işte bir tür edebi yoğunluk ve duygusal yoğunluğun tecellisi olmuş olur. Eski Türk Edebiyatı tarihinde oluşmuş edebi eserlere bakıldığında – gerek nesir gerekse nazım-hepsinde dil kullanımını okuyucuya hitaben dikkatte alınmış ve süreç içinde Türk-i basit, Mahallileşme, sadeleştirilmiş Türkçe öz Türkçe gibi yaklaşımlar yaşanmış veya bunun tersine Sebk-i Hindî ve Hikemi tarz gibi klasik dil özelliklerine dayalı Osmanlı Edebiyatı evrimler yaşamıştır. Bu bağlamda Türkçe ve Farsça arasındaki etkileşim kendini tamamen ifade etmektedir.

Fars Dili ve Edebiyatı'nın Türk Dili ve Edebiyatı'na Üzerine Etkisi:

Türk edebiyatı tarihi, "Divan edebiyatı" veya "Klasik Türk edebiyatı" ile ilgili yazılarda, Fars dili ve edebiyatının Türk dili ve edebiyatı üzerindeki etkisi hakkında önemli konular gündeme gelmiştir. Ayrıca Klasik Türk Edebiyatı, asırlar önce Fars ve Arap edebiyatlarına yakınlığı Türklerin İslam'ı kabullendikleri ve dini kural ve düzenlemelere uymasıyla başlamıştır. Türkçe ile Farsça ve Arapça arasındaki benzerliğin ve yakınlığın nedeni işte dini, coğrafi ve kültürel etkileşimden kaynaklanmaktadır. Türkler senelerce Farsça veya Arap edebiyatı örneğini takip ettiler. Yabancı kelimeleri (Farsça veya Arapça) kullanırken kendilerini kötü hissetmemişler, hatta Türk edebiyatında Fars dilinin ruhunu ve zevkini sergilemişlerdi. 14. Yüzyıldan itibaren 17. Yüzyıla kadar Fuzuli, Bakî, Şeyhülislam Yahya, Nef'i, Nâbi gibi şairler, 18. Yüzyılda ise Şeyh Galip, Koca Ragıp Paşa, Nedim gibileri ve hatta 19. yüzyılda Namık Kemal ve Mehmet Akif gibi edebi ustalar bunun açık örnekleridir. Fars dilinin edebiyat alanında Türk dili üzerindeki etkisi sadece şiirsel ağırlıkta değil düzyazı edebi eserlerinde de görülmektedir.

Kuşkusuz, farklı ulusların kültürlerinin, dillerinin ve edebiyatının etkileşimi ve etkisi kaçınılmazdır. Fars dili ve edebiyatı, diğer diller ve kültürler üzerindeki etkileri açısından uzun bir tarihe sahiptir. Fars dilinin Türk dili ve edebiyatı ile etkileşimi bunlardan biridir. Bu mesele, siyasi bir zorunluluk dönemine veya bir etki kanalında kültürel ve ticari mübadele ve dinsel ortaklıklara yansımıştır. Osmanlı edebiyatı geçtiğimiz dönemde Fars edebiyatından etkilenmiş olsa da Türk dilinin Fars edebiyatı üzerindeki etkisi Osmanlı öncesine dayanmaktadır. Aynı zamanda Selçukluların veya Gaznelilerin İran üzerindeki hâkimiyeti, Fars edebiyatının Türk edebiyatının etkisinde kaldığını ve birçok Türkçe kelimenin Fars diline ve edebiyatına girmesinde bizzat bir faktör olmuştur. Başka bir deyişle, 13. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar ve hatta Tanzimat dönemi edebiyatına kadar klasik Türk edebiyatı Fars edebiyatından etkilenmiştir. Türk şairlerinin dil ve üslup tercihi, edebi taklitleri veya nazire yazımı, Fars şiiri ve nesir edebiyatının uyarlamaları, Türk edebiyatını Fars edebiyatıyla o kadar uyumlu hale getirmiştir ki, onları ayırmak güç görünüyor. Bu kasıtlı etkileşim, iki tür literatürün iki ulus arasında yakınlık, sempati ve dostluk için zemin oluşturmasına neden olmuş ve aynı durumu sürdürmektedir. Ayrıca, iki farklı millet, iki ayrı kültür öylesine dil ve edebiyat sayesinde iç içe girmişler ki sanki bir elmanın iki yarısı gibi görünüyor. Fars Edebiyatının Türk

Edebiyatı üzerindeki etkisi somut olarak Türk dili ve Edebiyatı'nın dinamikliğine neden olmuş ve olmaktadır.

Türk dili ve edebiyatının Fars dili ve edebiyatından etkileşimi tarihi süreçte gerçekleşmiştir. Safeviler döneminde bile Fars dili ve edebiyatının Türkçeye etkisi inkâr edilemezdi. Şah İsmail Safevi Tebriz'de Şii inancının bayrağını yükselttiğinde, Fars edebiyatıyla uğraşan ve Sünni inancına bağlı olan bazı Türk yazar ve şairler Tebriz'den ayrılmak zorunda kalmışlardı. Hükümetin mezhep ayırımından korkarak Azerbaycan Türk Edebiyatı sahsını terk ederek Anadolu'ya göç etmişlerdi. Böylece Fars edebiyatı Anadolu topraklarında Türk edebiyatının bünyesine girdi. Nihayet 17. yüzyılda Türk edebiyatı Fars edebiyatı ve kelimeleri ile daha da gelişti ve zenginleşti. Anadolu topraklarına göç eden Anadolu Türk sanatçıları ve Azerbaycan Türk şairleri, Farsçanın Türkçeye yayılmasına zemin hazırlamışlardı. Bu olaydan sonra Anadolu'da Divan Edebiyatı veya şiirsel form yeni bir aşamayla başlayarak gerek içerik gerekse konu ağırlığı özelliğine sahip olarak lirik şiir yeni dönemi başlamıştır. 17. Yüzyılda Sebk-i Hindî ve Hikemi tarz şiir üslubu hayal gücünü zorlayarak, muğlak şiir yazımı, edebi sanatlardan faydalanarak deyim ve atasözlerine başvurmakla bilgeliği tercih edip şiirin içeriğini hatta lirik olsa bile didaktik yönden daha üst seviyelere taşıyabilmiştir. (Golkarian, 2017, s. 141-151)

Dönemsel olarak Türkçe'nin diğer edebiyatlara dayalı gelişimi:

Pek çok tarih kitapları ve tezkirelerde İslam dünyasının üç ana dili olan Arapça, Farsça ve Türkçeyi “Elsine-i Selâse”, yani üç dil olarak adlandırmışlardır. İslam'dan sonra bu üç dil ve kültür o kadar iç içe geçti ki bugün onları ayırmak bile oldukça güçtür. Bu bağlamda diller arası etkileşimi tespit etmek için kronolojik yaklaşım gerekmektedir. İran, dil açısından çeşitli dönemlerde değişime maruz kalarak bugünkü Türk edebiyatına etkisi olan dil aslında Arapların İran'a girmesi sonucu evrim yaşamış olan Farsça ile ilgilidir. İran, Sasâniler döneminde (MS 651) Arapların hâkimiyetine girdiğinde, o zamana kadar aşağı yukarı İran'ın çevresinde veya sınırları dışında olan iki İran dışı dil (yani Hint-Avrupa dil grubunun dışında), diller yaygın olarak kullanılıyordu. Bu diller sürekli sel gibi İran'ın güney ve batı sınırlarını etkisi altına alarak İranlıların edebiyatına ve edebi lehçelerine önemli bir etki bırakıyordu. Bunlardan biri, Basra ve Tisfon'dan¹ (Mezopotamya) giren Arap

¹Ctesiphon (/ t ɛ s i f ɒ n /OrtaPers: *tyspwn* veya *tysfwn*; **Pers**: تیسفون; **Rumca**: Κτησιφών, **Dicle'nin** doğu kıyısında ve bugünkü **Bağdat'ın** yaklaşık 35 kilometre (22 mil) güneydoğusunda bulunan antik bir şehirdi. Bu şehir, 800 yıldan fazla bir süre boyunca **Part** ve **Sasâni** dönemlerinde **İran** imparatorluğunun kraliyet başkenti olarak hizmet etti.

diliydi. Diğeri ise, Transoxiana'nın (Mâverâünnehir)² büyük bölgesinde kullanılan ve Soğd ve Harezmi topraklarının dillerinden biri olan Türkçe idi. Ancak bu iki dilin etkisi aynı marjinal alanlarla sınırlı kalmadı.

Yüzyıllar sonra, Selçuklu döneminde, Arap alfabesi, kelimeler ve deyimler, Bağdat'tan Orta Asya'daki Soğd vilayetine kadar hem yazılı hem de sözlü olarak çağdaş Farsçaya yerleşmiş oldu. Öte yandan, Arap halifeleriyle ilgili Türkçe, fiilen hem devlet hem de ordunun ilk yazı dili haline gelmişti. Gazneli ve Selçuklu padişahları dönemlerinden itibaren İran arazisinden iktidar sürdürmüş olan devletlerin dili bile kabul edilmişti. (Djavadi, Zaban Azerbaijan Dar Gozar-e Zaman (Farsi Title), 2018, s. 82)

İslam'dan iki ya da üç asırdan başlayarak 800 yıl sonrasına kadar, Fars dili ve kültürü Müslüman Doğu'nun diğeri iki diliyle, yani Arapça ve orantılı ölçüde Türkçe ile birleşti. Böylece Safevi döneminde artık bu iki önemli dilsel faktörün etkisini dikkate almadan Fars edebiyatını tanımlamak mümkün değildir. İşte bu dönemde Türk- İslam ilkesi Safevilerde bile Şiilik mezhebini Türkçülükle sentezleştirip yayması edebiyat – siyaset birbirinden ayrılmaz hale geldi. Yani Arapça ve Türk dili, Farsça ile karışarak etkileşimler oluşturuldu.

Tarihsel belgelere göre Arapların İran'a gelişinden ve İslam'ın kural ve ilkelerinin İran kültürüne, dil ve edebiyatına nüfuz etmesinden sonra, Fars dili önemli ölçüde değişerek Fars dili, Arapça sözcükler ve İslam literatürüne dayanarak dolmuştur. Aynı şekilde Orta Asya'nın kapıları da doğu sınırlarından açılmıştı. Bu, değişen sosyo-politik koşulların yanı sıra, diğeri milletleri İslam'a dönüştürürken sömürgelerini artırmaya çalışan İran-İslam hükümetlerin kalkınma özelemlerinden kaynaklanıyordu.

Bu bağlamda süreç içinde Horasan'a taşınan Türkler, İran'da yaşayan Araplar ve İslam dinine yeni bağlı olan İranlılarla tanışmış olup İslam'a geçmişlerdi. Semerkant ve Harezmi dilinin Türkleştirilmesi o dönemde ciddi bir şekilde kendini göstermeye başlamıştı. Ancak Türk etkisinin bariz tecellisi ancak bu tarihten 200-300 yıl sonra, yani Gazneliler ve Selçukluların İran ve Anadolu'ya göç etmesiyle gerçekleşmişti.

Ayrıca, Sasâni İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte Hazar'ın kuzeyinden batıya göç eden Orta Asya'da yaşayan büyük bir Türk boy grubu, Orta Asya'dan

² Orta Asya'nın eski bir bölümü ve nehirler arasındaki bölge, yaklaşık olarak günümüz Özbekistan, Tacikistan ve güneybatı Kazakistan ile örtüşmektedir.

Horasan ve İran'ın diğer bölgelerine rahatlıkla göç etmişlerdi. Asıl göçleri Oğuzlar tarafından 10. ve 11. yüzyıllarda başlamış olup neredeyse 300 yıl sürmüştü. Oğuzların en ünlü kolu, diğer göçmen Türklerin çoğundan farklı olarak, İslam'a geçen ve genellikle İranlı sûfilerin teşvikiyle İslam'a geçen Selçuklular olmuştu.

İranlılar, Arap alfabesini kabul ettikten sonra dillerini daha iyi yazmak amacıyla Arap alfabesine dört yeni harf (پ, چ, ژ, گ) olarak ekleyerek Arap-Farsça yazı veya sadece İranlılar tarafından kullanılan alfabe sistemini "Farsça yazı" olarak uygulamaya başladılar. Bugün bile bu imlâ türü sadece Fars dili ve Edebiyatında değil, hatta Osmanlı Türkçesinde bile yerini korumaktadır. Bu arada, Arapça kelimelerin Farsça üzerindeki güçlü etkisinin aksine, Farsça kelimeler Arapçayı etkilemeye başladı ve yeni imlâ sistemi bugün bile birçok Arap ülkelerinde örneğin: Ürdün, Suriye, Irak, Tunus gibi Arap dilli ülkelerin yazım kurallarında işlem görmektedir.

Ancak birçok araştırmacıya göre, Arapçanın Farsça üzerindeki etkisinin başlamasından sonraki bin kusur yıl içinde İranlılar, dillerini ve kültürlerini iyi korumuş ve zenginliğine güç katmışlardır. Öyle ki, İslam'dan neredeyse iki asır sonra Fars dili, İslam dünyasının şiir, sanat ve edebiyat dili haline gelerek konumunu uzun süre koruyup hâlâ muhafaza etmektedir. İranlılar geleneksel olarak dillerini korudular ve olabildiğince çok Arapça kelime kullanmaktan kaçınmaya çalıştılar. Farsça ilkelerine göre ve Farsça kelimelere dayanarak modern teknik kelimeler yapıp kullandılar. Büyük olasılıkla, Arap diline Farsça edebiyatının İslam'dan sonraki dönemlerde olan etkisi, Arap edebiyatının zenginliğine ve bin yıllık ihtişamına büyük katkı sağlamıştır. Fars edebiyatı aynı zamanda doğasını koruyarak bir kuşaktan diğer kuşağa aktarılarak büyümesini sağlayıp klasik terimleriyle günümüz Farsçayı ortaya çıkarmıştır. (Perry, 2012, s. 343)

Anadolu'da Fars Edebiyatının Etkisinin Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Şiiri:

Ahmet Yesevi eserlerinde görülebilen Türk dilinin bir kolu Anadolu'ya girmeden önce hem sözlü hem de yazılı olarak Orta Asya Müslüman Türkler arasından kullanılıyordu. Fakat bu dil Anadolu'ya gelmiş olan Türklerin yazılı dilden ziyade sözlü edebiyatta işlev gördüğünü ve yaygınlaştığını göstermiş oldu. Dolayısıyla, Farsça yazı dili olarak kullanılmaya başlandı ve Selçuklu hükümetinin resmi dili olarak kabul edildiği için Fars dili bu dönemde daha da gelişerek süreç içinde sözlü edebiyatta da kendini göstermeye başladı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun başlamasıyla birlikte imparatorluğun genişlemesi sonucu Türk edebiyatına diğer dillerin kelime ve deyimleri bile girmeye başlarken, edebi dil ve edebiyatın gözdesi olarak Farsça her zaman özelliğini korudu. Elbette Fars dilinin yayılmasında tasavvuf edebiyatının rolü ve Türk edebiyatına derin bir etki bırakması kaçınılmazdır. Çünkü Rumi ve Yunus Emre gibi şahsiyetlerin eserleri klasik Türk edebiyatının temelini oluşturabilmiştir. 14. Yüzyılın ortalarında ve 15. yüzyılda, Hoca Mes'ud'un önemli eseri olan "Süheyl ü Nevbahar" gibi Türk edebiyatının yazdığı eser veya Şeyhoğlu Mustafa'nın değerli eseri olan "Hürşit-nâme" ve yanı sıra Attar Nişâburî'den etkilenmiş ve "Mantık'ut-tayr" eserini çevirmiş olan Gülşehri'nin önemli eseri Türk edebiyatını Fars edebiyatıyla iç içe yapmış ve Farsçanın Türkçeye olan etkisini sağlamıştır.

Farsça kelime ve özelliklerin Türk edebiyatına girişi ve etkisi sadece yayımlanmış ve yahut oluşturulmuş şiir divanları ve mensur eserler ile sınırlı değildir. 15. yüzyılda şiirin zirveye ulaştığı dönemde eşzamanlı olarak dilbilimsel füzuya uğradı. Klasik Türk edebiyatında geçmiş yüzyılların şairleri ve Farsça pratik sözcükler kullanarak Türkçede Farsçaya özgü sıfat kombinasyonları kullanmışlardı. Türk şairleri ve edebi şahsiyetleri Arap nazım biçimi olarak aruz kalıbını kendi şiirlerinde İran biçiminde kullanmışlardı. Hatta on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda nazım biçiminde görülebilen hece şiirinin yerini bile almıştır. (Vahid, Akrami, & Samandari Y., 2014, s. 137-154)

Fars Dili ve Edebiyatının Halk Edebiyatı ve Şiir Üzerindeki Etkisi:

Fars edebiyatının klasik edebiyat ya da Divan edebiyatı üzerinde büyük bir etkiye sahip olması ve Divan edebiyatının Sultan Veled ile başlamasına ek olarak, aynı etki Yunus Emre'nin şiirlerinde de açıkça görülen popüler ya da sözlü edebiyatta da görülebilmektedir.

Dil farklılıkları, klasik ve divan edebiyatında olduğu gibi, halk edebiyatından da düzen, şiirsel biçim, sözlü anlatım bakımından farklılığı yansıtmaktadır. Yine de bu tür literatürde birçok kelime, terim ve bileşik kelimeler Farsça olarak halk edebiyatı eserlerinde görülebilir.

Klasik Türk edebiyatının şairlerinin aruz kalıbında şiir yazma ilgisi ve eğilimi nedeni ile Fars şiirinin özellikleri Türk şiirinin yapısına yakınlığı nedeniyle Anadolu şairleri tarafından tercih edilmiştir. Türkçeye uygun olmayan Arapça şiir vezinleri kullanımı terk edilmiş ve Farsçalaştırılmış 9 tane bahir Türk şairleri tarafından benimsenmiştir. Türkçede aruz vezni ile ilgili ilk çalışma Firdevsi'nin Şehname

eserine uygun olarak ortaya çıkan şüphesiz Kutadgu Bilig ve Atabet'ül-Hakayık eserleridir.

Türk Divan edebiyatındaki şiir formatı ve vezin dışında, içerik konusunda da Fars edebiyatından etkilenmiştir. Örneğin Türk şairleri başından beri üzerinde önemle çalıştıkları en önemli ve ilk formatlardan biri olan Mesnevi'dir. Bilindiği gibi Mesnevi formatı Farsçada özel bir format olarak kullanılmakta ve Arapçada mevcut değildir. Bu formun başlangıcı, İslam'dan sonra en büyük Mesnevi yazarlarından Rudeki, Firdevsi ve Mevlâna'nın divanlarında görülür.

Gazel de Fars edebiyatından Türk edebiyatına giren formlardan biridir. Farsça gibi lirik içeriğe sahiptir ve bu nedenle en popüler edebi formlardan biri sayılmaktadır. Genel olarak Türk Divan edebiyatındaki şiirsel biçimler Fars edebiyatından alınmıştır. Elbette tuyuğ şiir biçimi Türk edebiyatına özgü edebi formunun zamanla Azerbaycan Türk Edebiyatı Sahası edebi şahsiyetlerinin divanlarından görmek mümkündür. Saib-i Tebrizî gibi geçmiş yüzyıl İran şairlerinin eserlerinde tuyuğ örnekleri bulunmaktadır.

Farsça ve Türkçe arasındaki dilsel ve edebi ilişkide her şeyden çok görülebilen şiirlerin içeriği, her iki dilde de aşk hikâyelerinin ifadesi olarak görülebilen ve genel olarak âşık sevgisiyle ilgili meselelerdir. Aşk, Âşık, Maşuk, Şarap, Şem' ü Pervane vb sözcükler her iki edebiyatta bile aynı içeriği yansıtmaktadır. Muhibbî mahlasını kullanmış olan Sultan Süleyman'ın şiiri bu konuda açık bir örnektir: (Vikikaynak, 2014)

Zahm-ı peykânı kızıl güldür bana
Bülbülün hâr-ı belâsı hoş gelir
Yâreme merhem durur çün zahm-ı dost
Cânıma tîr-ı belâsı hoş gelir
Ey Muhibbi âleme Şah olmadan
Dilberin olmak gedâsi hoş gelir

Divan edebiyatında Farsça şiir özellikleri ve şiir içeriği aktarma konusunda etkili olduğunu fark etmiş olan Osmanlı sultanları bile Fars edebiyatından etkilenmiş ve harika şiirler yazmışlardır. Örneğin II. Sultan Salim İran ile olan savaşından zaferi ile ilgili böyle bir şiir yazan Osmanlı padişahlardan biridir: (Kara, 2018, s. 713-717)

در سفر گشتن و این بی سر و سامانی ما
بهر جمعیت دلهاست پریشانی ما
کوه فریاد بر آرد پی آهو راندن

در شکار ار شنود نوبت سلطانی ما
کشور دهر گرفتیم به همت آسان
گرچه دشوار نماید به تو آسانی ما

“Yurtsuz, yuvasız kalmanın sebebi işte devamlı yollarda olmamızdır. Gönlümüzün perişanlığı ise halka olan sevgimizdendir. O kadar avlamak için ceylan peşinden koştum ki dağlar bile sultan olduğumu anladığında feryada geldi. Dünyanın önemli ülkesini fethettik kolaylıkla, bize kolay gelmiş olan tabi ki sana zor gelebilir.”

Fars edebiyatının uyum döneminde Türk edebiyatına etkisi:

Fars edebiyatının ve dilinin etkisi, klasik Türk edebiyatı dönemi ile sınırlı değildir. Türk edebiyatında yeni bir dönemin başlamasıyla, özellikle Tanzimat dönemiyle birlikte, modern Osmanlı edebiyatı üzerindeki Fars dili etkilerinin devamı görülebilmektedir.

Osmanlı edebiyatı Tanzimat ve modernleşme döneminde şair ve yazarların birçoğu, uzmanlık alanlarında Fars edebiyatı eğitimi almış ve Fars edebiyatına gerekli aşinalığa sahip olmuşlardı. Örneğin Namık Kemal zamanında Farsça ve Arapça kelimeleri Türk edebiyatından çıkarmak için büyük çaba sarf etmiştir fakat eserlerinde, doğasının ve ruhunun Fars edebiyatı ve şiiriyle iç içe olduğunu ifade eder. Ziya Paşa, “Harabat” kitabının girişinde, Fars, Arap ve Türk edebiyatının bir karışımı oluşan Divan edebiyatını ve şiirini över. Süleyman Nazif’in ise, İran edebiyatının Türk edebiyatına etkisi üzerine bir dizi makalesi bulunmaktadır ve son makalesinde, "Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası" dergisinde yayımlanan Fars edebiyatının Türk edebiyatına etkisini doğrulayarak üzerinde durur. (Vahid, Akrami, & Samandari Y., 2014)

Tevfik Fikret, Almanca, İngilizce, Fransızca, Arapça, İspanyolca ve Farsçaya aşina olduğu diller arasında en çok Fars şiirinin kendisin hayran bıraktığını açıklar ve Fars şiirindeki ruh hali ve duygunun benzersiz olduğunu ve “Ahit İnsanlığın” Yunanlılara bilgelik, İranlılara ise şiir ruhunu verdiğini söyleyerek bir şiirle şöyle anlatır: (Yıldız, 2004, s. 159-202)

Der dehr-i kuhen besi sühendân âmed

İlhâm-i sühen velî zi İran âmed

Çok eskiden beri dünyaya birçok söz bilen ve güzel söz söyleyenler geldi; fakat sözün esinlenme ve ilhamı ancak İran’dan geldi.

SONUÇ

Farklı ulusların kültür, dil ve edebiyatının etki ve etkileşimi kaçınılmazdır. Fars dili ve edebiyatı, diğer dilleri ve kültürleri etkileme konusunda uzun ve dikkate değer bir tarihe sahiptir. Fars dilinin Türk dili ve edebiyatı ile etkileşimi bunlardan biri olarak her zaman karşılaştırmalı edebiyat alanında araştırmacıların odak noktası haline gelmiştir. Edebiyat alanındaki etkileşim bazen siyasi bir zorunluluk sonucu, kimi zaman Türkçe veya Farsça kelime ve ifadelerin ortaya çıktığı için, başka bir dönemde ise yeni dünyanın değişimlerinden meydana gelen sürekli gelişme ve etki kanallarının icadı sonucu kendini göstermiştir. Fars dili ve edebiyatının Türk edebiyatı üzerindeki etkisi, yalnızca on üçüncü yüzyıldan on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık altı yüz yıl süren Osmanlı edebiyatına atıfta bulunmaktadır. Ancak sonraki dönemlerde azalmakla birlikte, bu etki Fars edebiyatı ile Türkçe arasındaki yakın ilişkiye hiçbir zaman zarar vermemiş ve unutulacak seviyeye getirmemiştir. Gerek İslami dönem gerekse tasavvuf dönemine ait Türk edebiyatı ve hatta Tanzimat dönemi edebiyatı, her zaman Fars edebiyatıyla homojenleştirilmiştir. Bu etki, Osmanlı edebiyatı döneminde yaygın olduğu gibi, artık Farsça edebi eserlerin çoğu Türkçeye çevrilmiş, bugün ise birçok yazar Türk edebiyatının eserlerinden yararlanarak modern edebiyat alanında etkileşimi sağlayıp uyumsal zeminde karşılıklı edebi etkileşimin devamını sağlamışlardır. İşte günümüz şartlarında Türk edebiyatının Farsça üzerindeki etkisi ve bunun tersi de göz önüne alındığında, gönüllü yapılan eylemler, ortaya çıkmış edebi ürünler gelişmiş güzel kararın sonucu değil, iki medeniyetin kültürünün temelini oluşturan edebi köklerin bilinçli ve doğrudan taklit edilmesinden kaynaklanmakta ve zorunluluğunu idrak etmekten gerçekleşiyor.

Bu makalede, Türk Klasik ve Divan edebiyatına ve farklı ülke literatürünün etkilerine bakılarak, Türk-Fars etkileşiminin araştırma ve analitik perspektifle kısa bir tarihçesini sunmaya çalışılmıştır. Bilindiği gibi İran ve Türk milletleri coğrafi olarak yakın kültürel, siyasi, ticari ve ekonomik ilişkileri içindedir ve bu ilişkinin uzun bir geçmişi vardır. İşte iki medeniyet arasındaki dilsel ve edebi ilişki, ortak bir kültürel altyapının geliştirmesinde birbirlerinin etkisinin ve iki milletin aynı yaklaşımının önünü açmıştır.

Türklerin Fars kültürü ve edebiyatı üzerindeki etkisi ve aynı zamanda İran ve yahut Fars edebiyatının Türk edebiyatı üzerindeki en önemli dönemlerden biri, geçmiş yüzyılların edebiyat dönemine ve özellikle de İslam sonrasına kadar devam

eden ve bugüne kadar birbirlerinin aynı etkisiyle ilişkindir. Eğitimli insanlar, araştırmacılar ve edebiyat pratisyenleri arasında iki dil ve edebiyatın getirileri karşılaştırmalı edebiyat açısından popüler hale gelmiştir. Kuşkusuz, günümüz Türk edebiyatında pratik Farsça kelimelerin varlığı ve birçok Farsça edebiyat kelimesi, iki kültürün ve edebiyat türlerinin bir arada varlığını ve homojenliğini göstermektedir. Doğal olarak, iki kültür arasındaki olumlu etkileşimde yapıcı bağlamların gelişmesi ve genişlemesi ile Türk ve Fars edebiyatı büyüyecek. İki edebiyat eserinin karşılaştırmalı edebiyat perspektifinden yükselişi ve şiirsel ve düzyazı eserlerin ortaya çıkışı, gelecek nesilleri ortak bir anlayış için bir araya getirebilir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, A., (2020). “Râhatu’n-Nüfus Adlı Eser Üzerine Bir Dil İncelemesi” (İnceleme-Metin-Dizin-Terimler), Hiper Yayın, İstanbul.
- Azerbaijan and its language in history* 2018 London UK Nebesht Publications
- Belinsky, G. V. (2001). *Russian Thinkers, My Past and Thoughts ve His Life and Correspondence* (8 b.). (J. Taylor, Dü.) New York, USA: Penguin.
- Bodmer, F., (1964), *Die Sprachen der Welt Geschichte-Grammatik Wortschatzin vergleichender Darstellung* (The Loom of Language, İngilizce başlıklı aslından tercüme 3. basım Köln Berlin)
- David, D., J., K., H., H., & William, C. (2003). *The Longman Anthology of British Literature* (2 b., Cilt 2). New York, USA: Longman.
- Dilaçar, A., (1968), *Dil, Diller ve Dilcilik*, Ankara
- Djavadi, A. (2018). *Azerbaijan And Its Languages In History* (3 b.). London: Nebesht Publications.
- Aksan, D., (2003), *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK, Ankara
- Eagleton, T. (2007). *Literary Theory: An Introduction* (3 b.). London: Blackwell Publishers.
- Golkarian, G. (2017). تاریخ تکامل ادبیات ترکی آذربایجان و ترکیه در همگنی با ادبیات فارسی در قرن شانزدهم و اوایل قرن هفدهم میلادی. *Doğu Esintileri*, 7(7), 141-151.
- Kantarcıoğlu, S. (1997). *Edebiyat Eleştirisi: Batı Edebiyatlarında Başlıca Edebi Hareketler*. Ankara: Tahipoğlu Yayınevi.
- Kaplan, M. (2005). *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınevi.

- Kara, A. (2018). Yavuz Sultan Selim Divanı'nın Yeni Baskısı Üzerine. *Hikmet-Edebiyat Dergisi*, 4(özel sayı), 713-717. doi:DOI: 10.28981/hikmet.486376
- Moran, B. (2004). *Edebiyat Kuramları ve Elestiri. 12th ed. İstanbul: İletişim Yayınları*. İstanbul: İletişim yayınları.
- Perry, J. R. (2012). *Literacy in the Persianate World: Writing and the Social Order* (7 b., Cilt 4). (B. Spooner, & L. Hanaway, Dü) Philadelphia, USA: Penn Press. 2 21, 2021
- Türk, O. (2017). Türkçe Öğretmenlerinin Konuşma İlgileri Ve Sınıf İçinde Kullandıkları Konuşma Dili Üzerine Bir Araştırma. *Turkish studies*, 12(6), 783-798.
- Türk, O. (2020). Kültürel Miras Olarak Hayvanların Atasözlerimize Kattıkları Anlam Üzerine Bir Değerlendirme. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 11 (44), 320-334.
- Vahid, A., Akrami, M., & Samandari Y., M. (2014). Persian Literature Intraction at Turkish Ottoman Literature. *Journal Science of language & Literature*, 67(231), 137-154.
- Vikikaynak. (2014, 10 10). *Wiki Source*. tr.wikisource.org: https://tr.wikisource.org/wiki/Bel%C3%A2s%C4%B1_ho%C5%9F_gelir_adresinden_alınmıştır
- Yıldız, A. (2004). Süleyman Nazif'e Göre İran edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 159-202. <http://dergipark.org.tr/tr/pub/cuifd/issue/4300/256594> adresinden alınmıştır

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.